

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Evaluatieonderzoek van het traject 'Bouwen aan burgerschap' in stadsdeel De Baarsjes: Verslag van de tweede onderzoeksrunde (juni 2007)

van Heelsum, A.

Publication date
2007

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Heelsum, A. (2007). *Evaluatieonderzoek van het traject 'Bouwen aan burgerschap' in stadsdeel De Baarsjes: Verslag van de tweede onderzoeksrunde (juni 2007)*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

**Evaluatieonderzoek van het
traject 'Bouwen aan burgerschap'
in Stadsdeel de Baarsjes**

**verslag van de tweede onderzoeksronde
(juni 2007)**

Anja van Heelsum 2007

IMES

Instituut voor Migratie- en Etnische Studies

Inhoud

1. Inleiding

2. Het traject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap'

3. Methode van onderzoek

3.1 Algemene opzet

3.2 Vragenlijst

3.3 Kenmerken van het totaalbestand van de vrouwen in het project

3.4 Contact met de respondenten

4. Resultaten

4.1 Kenmerken van de respondenten in het onderzoek

4.2 Algemene effecten van het traject

4.3 Kinderen, de school en oppas

4.4 Zelfredzaamheid: woning, geldzaken en Nederlandse instellingen

4.5 Contacten

5. Conclusie

Referenties

Appendix 1 Respondent volgsysteem

Evaluatie van een trajectproject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap'

1. Inleiding

Stadsdeel De Baarsjes ging in 2005 van start met een traject, dat erop gericht is om 155 allochtone vrouwen met een uitkering te stimuleren tot meer deelname aan de samenleving. Deze deelname kan de vorm aannemen van Nederlandse les of een opleidingstraject of indien mogelijk in de vorm van vrijwilligerswerk of betaalde arbeid. In 2005 en 2006 zijn 155 vrouwen ingestroomd in dit traject, getiteld 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' uitgevoerd en gecoördineerd door DGV Holding, die trajectbegeleiders aanstelden bij het bureau OCTRA. Het IMES volgt ongeveer 40 vrouwen in de loop van drie jaar om te onderzoeken of hun zelfredzaamheid verbetert en de mate van isolatie vermindert. In oktober 2005 is een gestart met het verzamelen van namen, adressen en telefoonnummers van de vrouwen die aan het traject deelnemen om hen te kunnen interviewen. Tussen november 2005 en april 2006 zijn de vrouwen voor het eerst geïnterviewd. Een jaar later, tussen januari en mei 2007 zijn dezelfde vrouwen voor de tweede maal geïnterviewd. In dit verslag kijken we naar verschillen en ontwikkelingen. Naast een beschrijvende inhoudelijke analyse, zijn in de Appendix de respondenten een voor een maar niet herkenbaar met de relevante variabelen in een matrix gezet. Dit schema wordt elke volgende meting aangevuld, zodat per individu veranderingen te volgen zijn.

2. Het traject 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap'

Bij de aanvang van 'Meedoen, Bouwen aan Burgerschap' is dit traject omschreven als een traject om vrouwen (meest allochtone en een paar autochtone) te helpen om een sterkere positie te krijgen in de maatschappij, hen uit te nodigen om meer aan de samenleving deel te nemen, en hen uit hun (veronderstelde) isolement te halen. De bedoeling is om alleenstaande moeders en vrouwen uit gezinnen waar de man een uitkering heeft en die cliënt zijn bij de Dienst Werk en Inkomen (DWI) te verplichten aan het traject mee te doen met als sanctie verlies van uitkering. In eerdere projecten in de Baarsjes zijn de eenvoudig te plaatsen cliënten van DWI veelal reeds geholpen, maar gebleken is dat cliënten uit de hier bedoelde groep zijn over gebleven, omdat zij vaak meervoudige problemen hebben. De deelnemers zijn aanvankelijk geselecteerd door de DWI en hun traject bestaat uit individuele begeleiding om de meervoudige problemen op te lossen, taallessen, cursussen en vormen van maatschappelijke participatie naar bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Het resultaat kan zijn dat een deel daadwerkelijk doorstroomt naar onderwijs of vormen van betaalde of onbetaalde arbeid. Het Stadsdeel gaat ervan uit dat de andere leden van het gezin door de nieuwe activiteiten van de moeders positief worden beïnvloed, zodat ook gezinsleden zich zullen ontwikkelen tot zelfredzame onafhankelijke burgers.

Dat het stadsdeel de term burgerschap gebruikt, laat zien dat het niet alleen te doen is om bemiddeling naar (betaald) werk. Onder actief burgerschap wordt het zelfstandig opereren in allerlei maatschappelijke verbanden verstaan. Betaald werk is lang niet altijd haalbaar, daarvoor is de drempel vaak te hoog. Voor laag opgeleide allochtone vrouwen is de drempel veel lager om te participeren in het maatschappelijk verband van een allochtone organisatie of buurthuis. Zij voelen zich daar veilig en kunnen een aantal vaardigheden leren, zoals activiteiten voor kinderen opzetten, koken op feestdagen en vergaderen. Het doen van vrijwilligerswerk binnen deze organisatie kan een eerste stap zijn naar participatie buitenshuis. De tweede stap die na of via de migrantenorganisatie genomen wordt, is vaak de Nederlandse les. Het ROC is voor veel vrouwen een grote bureaucratische organisatie waar weinig kinderopvang is, en die te duur is, dus er is enige moed voor nodig om daar heen te gaan. De school

van de kinderen kan ook een aanknopingspunt vormen, maar jammer genoeg wordt deze soms gezien als een wit bolwerk waar allochtone vrouwen niets in te brengen hebben.

Zelfredzaamheid kan op verschillende terreinen gemeten worden. We menen dat de terreinen die Godfried Engbersen (1995) in zijn boek 'Sferen van integratie' onderscheidt, zinvol te gebruiken zijn in dit onderzoek. Engbersen onderscheidt drie sferen van integratie: a) de economische sfeer: financiën, werk, huisvesting, onderwijs b) de sociale sfeer, contacten en c) de politieke en culturele sfeer.

Ad a. De economische sfeer omvat financiën, werk, huisvesting en onderwijs. Financiële zelfredzaamheid houdt in dat men bank- en betalingszaken zelf kan regelen, schuldenproblematiek kan voorkomen of oplossen, maar ook dat men zelfstandig inkomen kan verwerven zonder hulp van uitkeringsinstanties. Zelfredzaamheid op het gebied van huisvesting houdt in dat men in staat is om een passende woning te vinden, weet waar technische of sociale problemen met de woning kunnen worden gemeld en verholpen. Zelfredzaamheid op het gebied van onderwijs kan betrekking hebben op de vrouwen zelf of op hun kinderen. Wat hun eigen onderwijssituatie betreft gaat het om het vinden van betaalbare en geschikte Nederlandse les, en eventueel het vinden van een geschikte vervolgopleiding, waar men goed kan functioneren. Wat de opvoedings- en onderwijssituatie van kinderen betreft gaat het erom dat er een geschikte school wordt gekozen, dat contact wordt onderhouden met de leerkracht, dat leer-, gedrags- en opvoedingsproblemen worden aangepakt, eventueel met hulp van andere instellingen.

Ad b. Op het terrein 'sociale contacten' betekent zelfredzaamheid dat iemand mensen om zich heen verzamelt die men nodig heeft en een netwerk heeft dat wederzijdse diensten verleent. Gedacht kan worden aan kinderoppas, technische hulp in huis of voor tuinonderhoud maar ook aan deelname in organisaties zoals de sportclub van de kinderen of een religieuze organisatie voor rituelen als begrafenissen. Informatie over contacten in de buurt, contacten met vrienden, contacten in organisaties zijn hier aan de orde. We gaan ervan uit dat elke toename van contacten gunstig is. Uit eerder onderzoek blijkt dat mensen met veel contacten binnen de eigen etnische groep meestal ook veel contacten buiten hun eigen etnische groep hebben. Het kunnen vinden van instellingen bijvoorbeeld de jeugd- welzijns- of gezondheidszorg zullen we hier ook onder rekenen.

Ad c. Het derde terrein is het politiek-culturele. Op het politieke terrein valt te denken aan deelname aan verkiezingen, buurtvergaderingen, inspraakavonden en lidmaatschap van belangenorganisaties. Op het culturele terrein kunnen we onderscheid maken tussen culturele activiteiten van de eigen etnische groep, multiculturele activiteiten en Nederlandse culturele activiteiten. Deze terreinen zijn niet specifiek genoemd in het trajectvoorstel, maar complementeren het beeld van de terreinen waarop een burger kan opereren. Wanneer vrouwen een culturele avond organiseren om een feest uit hun herkomstland te vieren met autochtone buurtbewoners, kan dit beschouwd worden als actief burgerschap. Omdat het waarschijnlijk is dat het netwerk van de cliënten groeit tijdens het traject, ligt het voor de hand dat alle soorten activiteiten zullen toenemen door de deelname aan het traject. Tot zover de uitgangspunten die wij vooraf bij het onderzoek hadden.

3. Methode van onderzoek

In dit hoofdstuk gaan we in op de opzet van het onderzoek, en kijken hoe de uitvoering verloopt.

3.1 Algemene opzet

Omdat dit onderzoek erop gericht is, de vrouwen in het traject 'Bouwen aan Burgerschap', over een langere periode te volgen en na te gaan of hun situatie verbetert, heeft het onderzoek meerdere meetmomenten. De aspecten van zelfredzaamheid en actief burgerschap zijn de eerste keer gemeten net nadat de vrouwen van start gaan met het traject (T1). Hiertoe stuurde de organisatie bij OCTRA de onderzoekers adresgegevens van respondenten en de eerste 38 interviews vonden plaats tussen november 2005 en mei 2006.

Een tweede meting vond plaats tussen januari en mei 2007 (T2). Na een jaar verwachten wij er veranderingen zouden zijn opgetreden. In de tweede ronde heeft een Marokkaanse interviewster alle 38 vrouwen opnieuw benaderd. Een Ghanese vrouw (respondent 12) weigert om verder mee te doen, ze is verhuisd, valt niet meer onder het project en wil er ook niets meer mee te maken hebben. Omdat er vorig jaar geen 40 vrouwen waren geïnterviewd maar 38, zijn bij twee nieuwe Turkse vrouwen aan de lijst toegevoegd (respondenten 39 en 40). Deze twee Turkse vrouwen bleken beide geen woord Nederlands te spreken en waren moeilijk te interviewen. Met drie eerder geïnterviewde vrouwen (respondenten 19, 20 en 35) bleek het extreem moeilijk om een afspraak te maken, ze nemen de telefoon niet op en komen niet op afspraken. Een vrouw is na dit verslag nog geïnterviewd, met de overige twee is dat niet gelukt.

Begin juni 2007 zijn de gegevens van 37 respondenten ingevoerd in een SPSS-databestand, waarna analyses zijn uitgevoerd en dit verslag is geschreven. Na deze ronde, zullen nog twee metingen (T3 en T4) volgen, de laatste nadat de vrouwen helemaal zijn uitgestroomd (T4 in 2009). In de volgende ronde zullen wij trachten om naast de Marokkaanse interviewster ook een Turks sprekende interviewster in te schakelen.

3.2 Vragenlijst

Bij de start van het project in het najaar van 2005 is een vragenlijst opgesteld, waarin actief burgerschap en zelfredzaamheid op de bovengenoemde terreinen werd geoperationaliseerd. Deze vragenlijst bevat gezien het opleidingsniveau en taalniveau van de respondenten vooral eenvoudige zaken, die door de interviewer makkelijk kunnen worden afgevinkt zonder dat een gecompliceerd interview nodig is. Eerst worden een aantal basiskennmerken geïnventariseerd, b.v. wanneer naar Nederland gekomen, aantal huisgenoten, opleidingsniveau, etc.

De drie sferen die hierboven genoemd zijn – a) economisch: financiën, werk, huisvesting, onderwijs b) sociaal en c) politiek en cultureel – komen aan de orde binnen themablokken die aansluiten op de belevingswereld van de vrouwen.

Binnen de themablokken wordt gekeken naar zelfredzaamheid: met de kinderen kinderen en hun school b.v. de schoolkeuze, contacten met de school, bij het oplossen van problemen rond de woning b.v. reparaties, nieuwe woning, bij het afhandelen van bank- en belastingszaken, in geval van ziekte, en bezoeken van instellingen. Deelname aan politieke en culturele activiteiten komt aan de orde bij de vragen over het bezoeken van voorzieningen. In deze eerste ronde is nog niet gevraagd of men is gaan stemmen omdat er geen verkiezingen waren geweest, dit is in de tweede ronde wel gebeurd.

Een tweede themablok gaat over de contacten van de vrouwen. Wie komen in de loop van de week op visite? Bij wie gaat deze vrouw op visite buitenshuis? Is er contact met burens? Is er iemand die helpt wanneer men ziek is? Is er iemand met wie men praat over belangrijke beslissingen? Zijn er genoeg mensen om dagelijkse problemen op te lossen? En zou de respondent liever een groter netwerk van contacten hebben?

Een derde onderwerp is het project 'Meedoen': waar zitten de vrouwen in het traject, wat is de bedoeling voor dit jaar en wat vinden ze van het project? Er wordt verder gepraat over eventueel toekomstig werk en opleidingen en wat mensen weerhoudt.

In de vragenlijst in de tweede ronde zijn demografische kenmerken die niet veranderen (zoals geboorteland, geboortedatum, migratiedatum) niet opnieuw gevraagd. Wel wordt gevraagd of de samenstelling van het huishouden, de gezondheidstoestand en de bezigheden bij het project 'Meedoen' veranderd zijn.

3.3 Kenmerken van het totaalbestand van vrouwen in het traject

Volgens de eindrapportage van DGV Holding (Giltay Veth, 2007) is de samenstelling van het totale bestand van 155 vrouwen die aan het traject heeft deelgenomen als volgt.

<u>Land van herkomst:</u>		<u>Leeftijd:</u>	
Marokko:	49 (32%)	20-30 jaar:	9 (6%)
overige Afrika:	13 (8%)	30-40 jaar:	32 (21%)
Turkije:	36 (23%)	40-50 jaar:	64 (41%)
overige Azie:	9 (6%)	50+:	50 (32%)
Suriname:	19 (12%)		
overige Zuid- Amerika:	4 (3%)		
Nederland:	16 (10%)		
overige Europa	9 (6%)		
totaal	155		155

<u>Gezinssamenstelling:</u>		<u>Opleidingsniveau</u>	
Alleenstaande ouders:	86 (56%)	Geen opleiding:	79 (52%)
Gezin met kinderen:	59 (38%)	Lagere school	22 (14%)
Gezin zonder kinderen:	2 (1%)	LBO niveau:	12 (8%) (w.v. de helft diploma in buitenland heeft gehaald
Alleenstaanden:	8 (5%)	Mavo niveau:	19 (12%) (w.v. de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald
		MBO niveau:	9 (6%) (w.v. de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald
		Havo/VWO niveau:	6 (4%) (w.v. de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald
		HBO/universiteit:	6 (4%) (w.v. de meesten het diploma in buitenland hebben gehaald
totaal	155		153

<u>Taalvaardigheid:</u>	Bij aanvang	mei 2007
Analfabeet:	26 (17%)	21 (13%)
Niveau 1:	70 (45%)	34 (22%)
Niveau 2:	20 (13%)	49 (32%)
Niveau 3:	12 (8%)	10 (7%)
Niveau 4:	9 (6%)	14 (9%)
Vloeiend:	18 (12%)	27 (17%)
totaal	155	155

3.4 Contact met respondenten

Tijdens de eerste ronde zijn tussen november 2005 en mei 2006 in totaal 60 vrouwen benaderd, waarvan er 38 vrouwen zijn geïnterviewd. Van de 22 niet geïnterviewden, hebben er 16 geweigerd en 6

vrouwen waren Marokkaans terwijl er al erg veel Marokkaanse vrouwen geïnterviewd waren. Meestal waren de geïnterviewden net gestart met het traject. Een aantal van hen had alleen nog maar het eerste startgesprek gehad, terwijl ook een aantal in een groep samen kwamen voor de eerste fase van het traject.

Ook in de tweede ronde kostte het soms veel moeite om een afspraak te realiseren. Sommige vrouwen waren wantrouwend omdat men dacht dat de sociale dienst hen kwam controleren, anderen bedachten uitvluchten omdat ze geen zin hadden. Het heeft positief gewerkt dat een Marokkaanse interviewster is ingezet. Een deel van de interviews moest half in het Nederlands, half in het Arabisch/Berber gehouden worden. Ook de tweede keer bleek niet altijd mogelijk om alle onderwerpen aan de orde te stellen, vrouwen kregen er genoeg van omdat ze niet gewend zijn aan een dergelijk interview. Iets meer dan de vorige keer laten vrouwen weten dat ze niet begrijpen waarom we hen persoonlijke vragen stellen. De vragen over het sociaal netwerk werden in een aantal gevallen niet beantwoord omdat men dit 'te privé' vindt. Bij vragen als wat is uw mening over het project krijgen we te horen dat men niets kwijt wil en soms dat men geen mening heeft. Het is duidelijk dat de vrouwen niet gewend zijn om voor zichzelf op te komen of een mening te geven. Vooral over hun (on-)gezondheidssituatie hadden de vrouwen wel veel te vertellen. Het moeizame proces om deze vrouwen te interviewen, is typerend voor deze problematische doelgroep. Zowel trajectbegeleiders als onderzoekers hadden hier mee te maken. Alleen met veel volhardendheid iets met deze groep bereikt kan worden.

4. Resultaten

4.1 Kenmerken van de respondenten in het onderzoek

Het herkomstland van de respondenten die aan het onderzoek hebben deelgenomen is in tabel 1 weergegeven.

Tabel 1 Herkomstland van de respondenten

geboorteland	aantal 1e ronde	aantal 2e ronde	percentage 1e ronde	percentage 2e ronde
Suriname	3	2	8	5
Turkije	7	9	18	24
Marokko	19	19	50	51
Nederland	2	2	5	5
Ghana	2	1	5	3
Kaap Verdië	1	1	3	3
Afghanistan	1	1	3	3
Brits Guyana	1	1	3	3
Armenië	1	1	3	3
Colombia	1	0	3	0
	38	37	**101	100

* In de tweede ronde zijn er twee Turkse vrouwen bijgekomen. Een Ghanese vrouw wil niet meer, een Surinaamse en Colombiaanse zijn na acht tot tien pogingen niet bereikt. Een Turkse vrouw is na dit verslag nog geïnterviewd.

**door afronding telt totaal niet op tot 100%

Grofweg is een driedeling te maken tussen Marokkaanse (51%), Turkse (24%) en overige (25%) vrouwen. Van de twee vrouwen die in Nederland geboren zijn is er één een tweede generatie Surinaamse, de andere een autochtone Nederlandse. In onze steekproef is ten opzichte van het bestand van OCTRA nog steeds een relatief hoog percentage Marokkaanse vrouwen te vinden en een relatief laag percentage uit de overige categorie.

De leeftijd van de vrouwen varieert bij de aanvang van het traject tussen 25 en 59; vier vrouwen zijn jonger dan 30 en de helft is ouder dan 45 jaar. Dit verschilt niet sterk van de leeftijden in het totale bestand. Het jaar van aankomst in Nederland ligt tussen 1967 en 2001. De meeste vrouwen zijn al een flinke tijd in Nederland. De helft is langer dan twintig jaar in Nederland (voor 1986 naar Nederland gekomen); zeven vrouwen zijn korter dan tien jaar in Nederland.

De overgrote meerderheid van de vrouwen heeft kinderen (98 %), slechts één vrouw heeft geen kinderen; tien vrouwen hebben vijf of meer kinderen (25%). Meer dan de helft van de vrouwen (55%) heeft uitwonende kinderen, dat wil zeggen dat zij geen deel meer uitmaken van hun huishouding.

In tabel 2 is de huishoudenvorm van de geïnterviewde vrouwen weergegeven in de eerste en de tweede ronde.

Tabel 2 Huishoudenvorm respondenten

	Aantal 1e ronde	Percentage 1e ronde	Aantal 2e ronde	Percentage 2e ronde
alleen	4	11%	5	14%
met partner/echtgenoot	3	8%	3	8%
alleenstaande moeder met kinderen	18	47%	13	35%
vader, moeder, kinderen	12	32%	15	41%
inwonend bij (schoon)familie met partner en kinderen	1	3%	1	3%
totaal	38	*101	37	* 101

* (door afronding telt totaal niet op tot 100%)

In de eerste ronde viel reeds op dat we met een hoog percentage alleenstaande moeders te maken hebben: 18 van de 38 (47%). Dat wijkt niet af van het totale bestand van OCTRA. In de tweede ronde blijkt dat er veel veranderingen zijn geweest in de huishoudens. Bij acht van de 35 eerder geïnterviewde vrouwen (23%) is de samenstelling van het huishouden veranderd, hetgeen voor onrust zorgt. In twee gevallen is er de vader van de kinderen erbij komen wonen, in één geval is er een man met twee stiefzonen vertrokken, in drie gevallen is er een zoon uit huis gegaan en in twee gevallen zijn er zoons in de gevangenis terechtgekomen. Mede doordat de drie niet bereikte of afgefallen vrouwen alleenstaande moeders waren en de twee nieuwe Turkse vrouwen een compleet gezin hebben, is het percentage alleenstaande moeders gedaald van 47% naar 35%. Daardoor is het percentage alleenstaande moeders die deelnamen aan dit onderzoek in de tweede ronde lager dan in het totale project (56%).

Het opleidingsniveau van de geïnterviewde vrouwen is laag, zoals in tabel 3 te zien is. Het aantal mensen zonder opleiding of slechts enkele jaren lagere school of koranschool is nog iets hoger dan in het totale bestand van OCTRA.

Tabel 3 Opleidingsniveau respondenten (data 1e ronde)

	Aantal	Percentage
geen	15	40 %
enkele jaren lagere school of koranschool	9	24 %
lbo	4	11 %
mavo	3	8 %
mbo	4	11%
havo	0	0 %
hbo/universiteit	2	5 %
geen info	1	3 %
totaal	38	101

* door afronding telt totaal niet op tot 100%

4.2 Algemene effecten van het traject

Eerst behandelen we nu de doorstroom naar werk of vervolgopleidingen, dan de gezondheidssituatie, de deelname aan cursussen, en vervolgens de antwoorden op de vraag wat men aan het project heeft gehad.

Doorstroom naar werk of vervolgopleidingen

De vrouwen zijn net als een jaar geleden overwegend afhankelijk van een bijstandsuitkering via de Gemeentelijke Sociale Dienst, die hen ook naar het project had gestuurd. Waar in de eerste ronde slechts in een geval inkomen uit werk voorkwam (het betreft het gezin dat met twee kinderen inwoont bij de schoonfamilie), zijn er nu drie vrouwen die inkomen hebben uit werk. Slechts drie van de veertig respondenten hebben in het afgelopen jaar werk gevonden; twee zijn gestart met vrijwilligerswerk. Op dit terrein zijn de verwachtingen aan het begin van het project misschien te optimistisch geweest. Het aantal vrouwen dat een vervolgopleiding wil gaan doen is hetzelfde gebleven als in de eerste ronde: 14 vrouwen willen een verdere opleiding gaan volgen (41%). Ook het aantal wat eventueel wil werken, is bijna hetzelfde gebleven (13 vrouwen, 38%). De problemen die de intrede in het onderwijs en op de arbeidsmarkt moeilijk maken zijn: ziekte, (veel) kinderen en lage startkwalificaties waardoor de meeste banen niet tot de mogelijkheden behoren.

Nog steeds weten veel vrouwen niet precies hoe het zit met hun geld, omdat zij hun bankzaken door iemand anders laten doen. In de eerste ronde riep ongeveer de helft 45% hulp voor hun bankzaken in, nu is dat 41%. Weliswaar is dat een zekere verbetering, maar het verschil is statistisch niet significant.

Gezondheidssituatie

Met de gezondheid van de respondenten was het bij de eerste meting al slecht gesteld: 74% had toen gezondheidsklachten die variëren van allerlei soorten pijn (hoofdpijn, rugpijn, overal pijn) tot artrose, suikerziekte en hartinfarct. Een deel van hen is afgekeurd. Bij de tweede meting is dat niet verbeterd: slechts 20% is gezond. Bij 23% van de vrouwen zijn hun klachten erger geworden, terwijl 65% geen verbetering constateert. Ook op de vraag of men wel eens angstig of somber is, gaf 68% in de eerste meting een bevestigend antwoord, waarbij drie gevallen aangeven dat er ernstige psychische klachten zijn. Dit is bij de tweede meting erger geworden: 79% maakt nu melding van angst en somberheid. Dat OCTRA een apart programma voor mensen met psychiatrische problemen ingesteld, is dus van veel belang. Wij vermoeden dat er sprake is van meer openheid over ziekte en depressie, en niet zozeer van een werkelijke toename. Biorelease, yoga en gymoefeningen werden speciaal voor de minder gezonde vrouwen gegeven en dit heeft waarschijnlijk het praten over de gezondheidsproblemen gestimuleerd onder de vrouwen. Men vindt het geen probleem om hier over te praten en men is zich misschien zelfs meer bewust geworden van de fysieke problemen. Praten over hun problemen is een eerste stap om ze te erkennen en er iets aan te doen.

Dat vrouwen ziek zijn, is ook de meest aangevoerde reden waarom zij weinig aan de lessen hebben deelgenomen. Wanneer wij aan het eind van ons interview vragen of vrouwen nog opmerkingen hebben wordt minstens 12x gezegd: ik ben vaak niet geweest omdat ik ziek was. Het is beslist geen onzin dat veel geïnterviewden ernstig ziek waren, maar men kan zich afvragen in hoeverre dit als enige legitieme reden om niet te komen misschien ook iets zegt over de motivatie.

Deelname aan cursussen

De vrouwen hebben begin 2007 allemaal de eerste gespreksgroep ver achter zich. De eerste fase herinnert men zich prettig omdat daar contacten gemaakt werden en vriendinnen gevonden. De helft (48%) van de ondervraagden heeft in het afgelopen jaar deelgenomen aan Nederlandse taallessen, 33% nam deel aan een of meer vormen van beweging zoals biorelease/gym/yoga/fietsles/dansen, 28% nam

deel aan de computerles. Het valt op dat de 8 vrouwen in dit onderzoek die naailes volgden en de twee die kaples volgden, dat erg waardeerden en daar ook toekomstmogelijkheden in zien. Ook de bewegingslessen hadden een dergelijk effect: er zijn ook twee vrouwen die wel aerobic- of gyminstructeur zouden willen worden. Omdat een aantal Turkse en Marokkaanse vrouwen nog nooit eerder aan cursussen had deelgenomen, bestond ook geen enkel besef van dergelijke mogelijkheden. Waar in de eerste ronde veel vrouwen geen enkel plan hadden en geen mogelijkheden zagen om hun leven te verbeteren, zien we nu een flink aantal wat wel plannen heeft en aanzienlijk positiever tegen de toekomst aan kijkt. Daarbij is wel een groot verschil tussen (ernstig) zieke vrouwen en min of meer gezonde vrouwen. Onder de zieke vrouwen wordt ook meer geklaagd over het verplichtende karakter van het project.

Andere effecten van het traject

Wanneer we naar de algemene visie over het project vragen, zijn de antwoorden van de vrouwen in drie categorieën worden ingedeeld. Ten eerste zijn er de vrouwen voor wie Meedoen een zeer positief effect heeft gehad, ze zijn positief gestemd en hun algemene houding ten aanzien van de toekomst en hun mogelijkheden is verbeterd. Voor sommigen ontbrak slechts een computercursus of de organisatie van de kinderopvang en was deze steun voldoende om heen op gang te helpen. Anderen zien doordat ze deel hebben genomen aan de bewegingsactiviteiten de mogelijkheid om ook dergelijke activiteiten te gaan geven, hier is het blikveld verruimd en met ondersteuning zijn passende mogelijkheden gevonden.

Dan is er een tweede categorie die weliswaar ziek is, maar als het belangrijkste resultaat van het project noemt, dat zij een sociaal netwerk hebben ontwikkeld, dat ze (vaker) buiten de deur komen, en dat ze zich prettiger voelen doordat ze een drukker dagindeling hebben en meer mensen zien. Voor deze groep zal het bijzonder moeilijk zijn als er geen vervolg is in het komende jaar. Het is de vraag of deze vrouwen als ze het zelf moeten organiseren toch naar de cursussen in het buurthuis blijven gaan. In deze categorie vallen een aantal vrouwen die veel binnen zaten en weinig mensen zagen.

De derde categorie kijkt nog steeds heel negatief tegen de toekomst aan, ze zijn ziek, ze hebben weinig aan de cursussen deelgenomen, willen geen commentaar leveren en voelen zich gedwongen. Met een langere termijn aanpak zou OCTRA misschien verder gekomen zijn om deze negatieve spiraal te doorbreken en de vrouwen ervan te overtuigen, dat aangepaste activiteiten mogelijk zijn. Het valt op dat ze niet aan de activiteiten meedoen om een gezondere levensstijl te stimuleren, maar alleen aan Nederlandse les, maar dat vonden ze erg moeilijk. In onze beperkte steekproef bestaat deze categorie vooral uit Turkse en Marokkaanse vrouwen.

Deze groep is nog niet uit de cirkel gebroken: doordat men ziek is, neemt men geen initiatieven, waardoor problemen verergeren en men zich nog beroerder voelt. De ziekte wordt als reden aangevoerd om niet te kunnen deelnemen aan allerlei activiteiten, maar het gebrek aan contacten en plannen verergert de ziekte. Het idee dat iemand zijn eigen leven kan sturen, ontbreekt. Een aantal vrouwen zijn analfabete en nooit naar school geweest, anderen hebben een aantal jaren onderwijs gevolgd in hun herkomstland. In de tweede ronde komen we een aantal vrouwen tegen die het Nederlands leren toch wel erg moeilijk vonden en die nog steeds nauwelijks Nederlands kunnen spreken en zich daardoor slecht voelen. We vermoeden dat sommige echtgenoten hier ook rol bij spelen, aangezien minstens drie bij het interview aanwezige echtgenoten hun teleurstelling uiten over het beperkte effect van de taal cursus, en daaruit concludeerden dat het project helemaal geen zin heeft.

De mentaliteitsomslag die nodig was om zelfs maar aan een plan te denken is dus in een aantal gevallen op gang gekomen, maar daarna laat men zich ook weer makkelijk ontmoedigen. Niet alleen is de steun van het thuisfront nodig, ook moet men instanties bewerken om activiteiten en kinderopvang

te regelen. Wanneer dit niet direct lukt, vallen vrouwen makkelijk terug: de frustratietolerantie is laag en het valt niet altijd mee om door te zetten. In juni 2007 ziet het er bijvoorbeeld naar uit dat er weer een enorm tekort aan kinderopvang zal zijn vanaf het nieuwe schooljaar. Niet alleen voor de alleenstaande vrouwen maar ook voor de getrouwde vrouwen met een tegenstribbelende man is dit een probleem.

Wij willen niet de indruk wekken dat alle vrouwen die Nederlandse les volgen ontevreden zijn over hun voortgang. Er zijn ook vrouwen heel blij zijn met de Nederlandse les. Zij willen zelfstandig met de dokter praten of met de leerkracht op school bij de kinderen of met de burens. Twee vrouwen zouden wel meer uren Nederlandse les willen om sneller vooruit te komen.

4.3 Kinderen, de school en oppas

Kinderen namen tijdens de eerste ronde een centrale plaats in, in het leven van de vrouwen uit dit onderzoek. Door de deelname aan activiteiten is dat iets minder geworden en heeft het sociaal netwerk zich uitgebreid met vriendinnen. Men vertelt dat men het extreem druk heeft gekregen. De kinderen blijven belangrijk, zowel voor de vrouwen met een 'compleet' gezin, als voor de vrouwen die alleen voor hun kinderen zorgen, maar ook voor de vrouwen wiens kinderen reeds het huis uit zijn. Wanneer de kinderen klein zijn, moeten ze verzorgd worden en naar school gebracht. Pubers zijn vaak een bron van zorgen, vooral als zij slecht zijn op school of in contact met justitie (twee respondenten hebben kinderen in de gevangenis). Ook volwassen kinderen zijn belangrijk voor hun moeders, ook in positieve zin, soms zijn zij hun moeders steun en toeverlaat bij het regelen van zaken met instanties, het onderhoud van de woning en bank- en belastingzaken.

In het bestand komen relatief veel alleenstaande moeders voor. Alleenstaande moeders komen in de Surinaamse, Brits Guyaanse en Antilliaanse gemeenschap regelmatig voor en moeders uit deze groepen zijn hier – naar blijkt – enigszins op voorbereid. Zij kennen van jongs af aan wel iemand die ook alleenstaande moeder is, en dat is geen enorme schande. In Turkse en Marokkaanse kring is alleenstaand moederschap zeer ongebruikelijk en de vrouwen hebben klaarblijkelijk ook geen rekening gehouden met de consequenties van een dergelijke positie. Ze zijn niet voorbereid op deze positie en het idee om zelf voor inkomen te moeten zorgen of te moeten werken past niet in de belevingswereld van de oudere Marokkaanse en Turkse vrouwen. Het idee dat ze meer zouden kunnen doen dan zo goed mogelijk voor hun kinderen zorgen, ligt voor hen niet voor de hand. Daarom vindt men de druk vanuit het Meedoen-team ongepast. Het grote aantal kinderen maakt het ook praktisch bijna onmogelijk om nog veel andere activiteiten te ontwikkelen.

In het eindverslag van Giltay Veth (2007) wordt terecht gesproken van een emancipatieproces dat sterk lijkt op de emancipatie van Nederlandse vrouwen in het verleden. Voor de projectorganisatie is het nodig om aan te sluiten bij de belevingswereld van deze vrouwen, en naar activiteiten te zoeken die met de kinderen te maken hebben, b.v. oppasuitwisseling, hulp op school, praten over opvoeding of hulp bij kinderactiviteiten. Wanneer Meedoen in september 2007 zou worden voortgezet, zou via deze weg een deel van de vrouwen de mentaliteitsomslag nog kunnen worden bereikt, via hun interesse in bijvoorbeeld cursussen opvoedingsondersteuning. De jongere Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn minder eenzijdig op de kinderen gericht, werk past beter in hun wereldbeeld.

Oppas

Het onderdeel in onze vragenlijst rond de kinderen en de schoolcarrière van de kinderen past dus goed bij de belevingswereld van de ondervraagde vrouwen. We veronderstelden dat door de toename van het sociaal netwerk ook de oppasproblemen afnemen en het aantal mensen dat kan worden ingezet als oppas groter wordt.

In de eerste ronde antwoordde de helft van de vrouwen op de vraag of er iemand is die wel eens op de kinderen past, dat ze niemand hebben die oppast (18 gevallen). Bij 5 vrouwen waren de kinderen zelf oud genoeg zijn, en bij 25 % pasten wel eens mensen op. Het meest genoemd waren familieleden (6 gevallen) en in een geval is het een vriendin en een andere moeder. Gezien het grote aantal vrouwen met kleine kinderen, was het gebrek aan oppas een groot probleem. In tabel 4 is te zien in hoeverre er iets verbeterd is in de oppasproblematiek.

Tabel 4. Wie past wel eens op de kinderen?

	Turkse vrouwen		Marokkaanse vrouwen		Overige etn. gr.	
	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde
niemand		1x	15x	9x	3x	3x
n.v.t. kinderen oud genoeg	2x	5x	2x	6x	1x	4x
familie	1x		1x	2x	5x	1x
vriendinnen			1x		1x	
anderen	1x				3x	
hun vader of broers/zussen				1x		1x

Op het eerste gezicht lijkt het of het aantal vrouwen wat niemand heeft om op te passen is gedaald, maar dit is misschien veroorzaakt doordat de vraag niet altijd op dezelfde manier is opgevat. Van de 15 Marokkaanse vrouwen die in de eerste ronde niemand hadden om op te passen, blijken er zes nu in de categorie 'n.v.t. kinderen oud genoeg' te vallen, waarmee het aantal mensen zonder oppas ongeveer gelijk is gebleven.

De resultaten laten niet zien dat er meer vriendinnen of niet-familieleden zijn gaan oppassen. Het omgekeerde lijkt eerder het geval: de twee vriendinnen die wel een oppasten zijn afgefallen. De contacten met de Meedoenvrouwen vinden veelal in het buurthuis Chassé plaats, en zij komen (nog?) niet bij elkaar thuis. In de volgende ronde zal dieper worden ingegaan op het oppasprobleem door de vraag toe te voegen 'hebt u wel eens oppas nodig, terwijl u die niet kunt vinden?'.

Contact met de leerkracht

Het onderwerp schoolkeuze uit de eerste ronde is in de tweede ronde weggelaten. Wel is opnieuw gevraagd of vrouwen contact houden met de leerkracht. Op de lagere school onderhielden zeven moeders in de eerste ronde goede contacten met de leerkracht van de kinderen. Zes vrouwen hadden soms contact en drie lieten hun man of zus gaan. Bij de tweede ronde hadden 13 moeders contact met de leerkracht, wat ongeveer een gelijk aantal is. Dertien vrouwen (37%) bezochten in de eerste ronde altijd de ouderavond, dertien vrouwen (37%) gingen soms en zeven vrouwen gingen niet of lieten hun man gaan. In de tweede ronde bezochten zeven vrouwen (41%) de ouderavond, zes vrouwen (35%) gingen soms en vier vrouwen gingen niet of lieten hun man gaan. Helaas is de vraag tijdens de tweede ronde niet altijd beantwoord, maar in grote lijnen is het contact met leerkrachten en bezoek aan ouderavonden niet veranderd.

Opvoedingsproblemen

In de eerste ronde werd op de vraag of men wel eens problemen heeft met de opvoeding van de kinderen die men niet zelf kan oplossen, door zeven vrouwen bevestigend geantwoord. Twee moeders hadden contact met de jeugdzorg. Bij één gezin was er een gezinsvoogd voor de stiefzoon, die in een rechtszaak beland was. Bij een ander gezin had de moeder, nadat haar man was vertrokken, via de

huisarts de hulp van een psychiater gekregen voor haar dochter. Een derde had hulp van een maatschappelijk werkster en bij een vierde is de zoon wegens ziekte uit huis geplaatst. Veelal is de huisarts degene die voor de doorverwijzing heeft gezorgd. Ook in het verslag van OCTRA kwamen problemen met kinderen naar voren, onder meer criminaliteit, gedrag- en leerproblemen. Tijdens de tweede ronde vertelt slechts één vrouw dat ze nog steeds problemen heeft met de opvoeding van de kinderen en nog steeds twee maal per week met jeugdzorg praat. De anderen hebben het er niet meer over, waarschijnlijk niet omdat het probleem niet meer bestaat, maar omdat er iets aan gedaan is. Twee vrouwen hebben veel steun aan de trajectbegeleiders van Octra op dit gebied. Er zijn drie nieuwe vrouwen die nu problemen hebben met de kinderen, twee van deze drie hebben zoons in de gevangenis. Een heeft een voogd, de andere wordt begeleid door de jeugdzorg en één is vanwege haar eigen ziekte in contact met Ondersteunende Begeleiding Thuiszorg (OB), en praat met deze begeleidster over de kinderen.

In de eerste ronde bleek de eerste persoon waarmee men graag over problemen in de opvoeding praat de eigen moeder of een zus. Weliswaar had 80 % van de vrouwen familie in Nederland, maar slechts 48% had een vader, moeder, broer of zus in Nederland. Een vrouw belde haar zus in Marokko, een andere haar zus in Spanje. Het gaat dan niet (alleen) over ernstige problemen waar de jeugdzorg aan te pas moet komen, maar ook om meer gebruikelijke opvoedingskwesties zoals schreeuwen, niet luisteren. Ook met vriendinnen en andere moeders op school wordt hierover gepraat. Vier vrouwen gaven destijds aan dat ze niemand hebben waarmee ze over belangrijke dingen kunnen praten. Een alleenstaande moeder merkte op dat ze nu al zes jaar alles alleen moet oplossen, en dat vindt zij zwaar.

In de tweede ronde zijn de ernstige gevallen door institutionele hulp en door de trajectbegeleiders van OCTRA aangepakt. De meeste vrouwen zeggen dat ze geen nieuwe mensen hebben om over opvoedingsproblemen te praten, behalve degenen die door instituties begeleid worden. Men schaamt zich over het algemeen voor de bemoeienis van instituties als jeugdzorg, maar met de hulp van de OCTRA trajectbegeleidsters zijn de vrouwen enorm blij. Opvallend is dat de nieuwe vriendinnen die men heeft opgedaan in het traject, niet worden genoemd wanneer gevraagd wordt met wie er over opvoedingsproblemen gepraat wordt. Het is onwaarschijnlijk dat de vrouwen niet met hun cursusgenoten over hun kinderen praten, maar het wordt duidelijk dat er in sommige gevallen zulke ernstige problemen zijn, dat men er zich voor schaamt om hierover te praten.

De paragraaf overziend, zijn er op het terrein kinderen, school en oppas geen grote verbeteringen te zien, maar problemen met de opvoeding van de kinderen zijn wel aangepakt via instanties.

4.4 Zelfredzaamheid: woning, geldzaken en Nederlandse instellingen

Woning

Alle vrouwen in dit onderzoek wonen in een huurwoning, meestal van een woningbouwvereniging. Tijdens de eerste ronde werd gevraagd of men tevreden was, en meer dan de helft (55%) was tevreden over hun woning, terwijl 45% de woning te klein of te duur of niet geschikt vond vanwege medische klachten vindt. Een vrouw woonde met haar gezin in bij haar schoonfamilie en is op zoek naar een eigen woning.

Tijdens de eerste ronde waren er tien vrouwen (25%) die aangaven niet te weten hoe ze aan een andere woning zouden moeten komen. In drie gevallen gaf men aan dat de kinderen of de familie hier wel bij zouden helpen, een mevrouw heeft het aan de dokter gevraagd. Zestien vrouwen (42%) weten dat zij via Woningnet naar een andere woning in Amsterdam en omgeving kunnen zoeken. Het krantje van woningnet wordt twee maal genoemd, maar niemand noemde de zoekmethode via de woningnetwebsite. Waarschijnlijk kunnen niet alle vrouwen via de website naar een nieuwe woning zoeken.

Bij de tweede ronde is het aantal wat geen idee heeft omlaag gegaan naar drie. Nog steeds zijn er zestien vrouwen die Woningnet kennen. Zes zeggen dat kinderen of familie zullen helpen, twee zouden het aan de dokter vragen (via een medische urgentie), en het aantal dat andere instituties gaat vragen om hulp is toegenomen, zoals het maatschappelijk werker of de trajectbegeleider van Oetra.

Reparaties

Zoals in tabel 5 te zien is, waren er tijdens de eerste rond zes vrouwen die, wanneer er in huis iets kapot gaat, dat zelf proberen op te lossen en in de tweede ronde nog maar twee. We zien twee opvallende verschillen tussen de eerste en de tweede ronde: 1. Het aantal dat niemand weet is van nul naar acht gestegen in de tweede ronde. 2. Het aantal vrouwen dat hun echtgenoot noemt is toegenomen van drie naar tien. Er worden geen medecursisten gevraagd bij dergelijke problemen. We vermoeden dat de vraag niet door iedereen goed begrepen is.

Tabel 5. Wie helpt bij reparaties in huis (aantal malen genoemd) in de 1e en 2e ronde?

	Turkse vrouwen		Marokkaanse vrouwen		Overige vrouwen	
	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde
zelf oplossen	2x		1x	1x	3x	1x
weet niet/niemand		2x		6x		2x
woningbouw/huisbaas	2x	2x	11x	2x	7x	
echtgenoot/partner	1x	2x	2x	6x		2x
kinderen	1x	1x		2x	2x	3x
andere familieleden			3x	1x	2x	1x
buren				1x	2x	
vrienden				1x		
overigen	2x					

Financiën

Zoals eerder vermeld had 45% van de vrouwen in de eerste ronde hulp nodig om hun bankzaken af te handelen en dit was niet sterk veranderd in de tweede ronde waar het 42% was. Dat door de toename van het aantal volledige families in de tweede ronde relatief vaker de echtgenoot wordt genoemd, lijkt logisch. Bij diegenen die geen echtgenoot of partner hadden, werden de (volwassen) kinderen in de eerste ronde het meest genoemd om die hulp te bieden (8 x), en daarnaast worden familieleden (2x), vrienden (1x) en buren (1x) genoemd.

Het belastingformulier werd in de eerste ronde door acht vrouwen zelf ingevuld, verder waren er drie die geen aangifte doen en 26 die hulp kregen. Van de 26 vrouwen die hulp krijgen, was dat in de helft van de gevallen door een instelling, bijvoorbeeld belastingconsulent of -adviseur. In zes gevallen hielpen de kinderen, en in vier gevallen een zus, vriendin of kennis. Deze vraag is niet opnieuw gesteld in de tweede ronde omdat niet verwacht werd dat hierin veel verandering zou optreden.

Instellingen

De vrouwen in dit onderzoek bleken in de eerste ronde bijna geen Nederlandse instellingen te bezoeken. Ook nam er bijna niemand ooit deel aan een culturele activiteit (theater, muziek). Zij bezochten ook nauwelijks migrantenorganisaties en zelfs geen religieuze organisaties. Dit is in de tweede ronde niet verbeterd, behalve dat de hele groep nu in het buurthuis (buurthuis Chassé en Mozaiek) komt. In tabel 6 is weergegeven welke instellingen de onderzochte vrouwen in de eerste en de tweede ronde bezoeken.

Tabel 6 Bezoek aan Nederlandse instellingen, migrantenorganisaties of religieuze organisaties

	Turkse vrouwen		Marokkaanse vrouwen		Overige vrouwen	
	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde
wijkorganisatie of buurthuis	2	5	8	12	5	6
welzijnsorganisatie (b.v. GGD, consultatiebureau)	5	0	6	8	8	1
informatieavond in de buurt	0	0	2	2	3	2
stadsdeelkantoor	4	0	5	3	11	3
Nederlandse les	4	0	4	4	2	2
bibliotheek	2	0	5	4	3	6
culturele activiteit	1	0	2	1	7	1
migrantenorganisatie	0	1	1	3	4	1
religieuze activiteiten	5	4	6	7	7	3
anders	0	0	2	0	7	0
	7	6	19	19	12	9

Er zijn nog wel enige verschillen tussen de Turkse, Marokkaanse en overige categorie. Zoals uit tabel 6 blijkt, is de categorie overige vrouwen actiever in het bezoeken van Nederlandse instellingen en migrantenorganisaties dan de Turkse en Marokkaanse vrouwen, wat ook al de algemene indruk uit de interviews was. De Surinaamse en Nederlandse vrouwen hebben minder moeite om in de Nederlandse instellingen te komen, terwijl ook de Ghanese, Armeense en Afghaanse vrouwen tamelijk veel naar buiten treden. De Ghanese en Armeense vrouw zijn lid van een actieve kerk, en de Armeense vrouw is arts en heeft door haar opleidingsniveau en kennis van het engels minder moeite met instellingen. Onder anders wordt genoemd: de dokter (2x), school, consultatiebureau, een bejaardenhuis (2x), sociaal raadsliden, een tolk, briefschrijfhulp.

Het in de eerste ronde geconstateerde verschil tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen, valt in de tweede ronde weg. Toen kwamen de ondervraagde Marokkaanse vrouwen bijna nergens, behalve in het buurthuis. In de huidige groep ondervraagden zijn wat meer Turkse vrouwen die slecht Nederlands spreken. Buurthuis Tagrijn wordt door twee vrouwen een migrantenorganisatie genoemd. Waar in de eerste ronde de Turkse vrouwen meer betrokken waren met religieuze activiteiten, zijn dit in de tweede ronde de Marokkaanse vrouwen.

Culturele activiteiten

Op de vraag of men wel eens deelneemt aan culturele activiteiten, antwoorden in de eerste ronde aanvankelijk 28 vrouwen 'nee' en tien 'ja', maar toen werd doorgevraagd, werden de volgende activiteiten genoemd: tv kijken, thuis film kijken (2x), winkelen met dochter, lezen in het buurthuis en de school van het kind. Het probleem zit vooral bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen. Slechts drie vrouwen uit de hele groep gingen eens per jaar naar de bioscoop, één ging naar een Ghanees feest en één naar een Grieks feest, één vrouw noemde een concert/ballet en één een festival.

In de tweede ronde worden nog maar door één Marokkaanse en één vrouw uit de overige categorie culturele activiteiten genoemd. Deze afname van alle andere activiteiten naast het buurthuis kan op twee manieren verklaard worden. De eerste reden is methodisch: opnieuw speelden de taalproblemen een rol waardoor vragen niet goed begrepen zijn en verwarring is ontstaan. De tweede reden is serieuzer. Veel vrouwen gaven bij het tweede interview aan dat hun dagindeling sterk veranderd is en dat zij het enorm druk hebben gekregen. Sommigen klaagden dat ze het veel te druk hadden gekregen, aangezien er ook nog kinderen naar school gebracht moeten worden en een huishouding

gedaan moet worden, dokters en ziekenhuizen bezocht, etcetera. Met de gezondheidsbeperkingen komt men zelfs niet meer aan het bezoeken van religieuze organisaties toe.

Politieke participatie

In de tweede ronde is ook gevraagd naar politieke participatie (stemmen bij de verkiezingen, naar buurtvergaderingen gaan). Niet verrassend is dat minder dan de helft heeft gestemd. Twaalf vrouwen (30%) heeft gestemd bij de landelijke verkiezingen van 2006. In totaal gingen slechts vier vrouwen ooit naar een informatieavond in de buurt, van politieke participatie op buurniveau kunnen we dus niet spreken.

Deze paragraaf overziend, valt op dat er op weinig van de onderzochte terreinen vooruitgang is te bespeuren. Geen van de bezigheden, reparaties aan de woning, zelf financiën regelen, zelfstandig naar instellingen gaan of deelname aan culturele activiteiten is toegenomen. Dit komt volgens de vrouwen doordat zij het zo druk hebben gekregen: ze gaan immers minstens drie maal per week naar het buurthuis en moeten hun kinderen nog steeds naar school brengen en het huishouden draaiend houden. Wat meespeelt is dat deze groep vrouwen niet gewend is, om zelf structuur aan te brengen in hun dag of veel afspraken te hebben.

4.5 Contacten

Wij vroegen in de interviews wie er in de loop van de week op visite komen en bij wie vrouwen op visite gaan. In de eerste ronde werden vriendinnen het meest genoemd, een kwart van de vrouwen noemt hen als eerste als het gaat om wie er op visite komen. Uitwonende kinderen worden bij de oudere vrouwen vaak op de eerste plaats genoemd en de eigen vader of moeder bij de jongere vrouwen. Ook wanneer gevraagd wordt wie er vervolgens het meest op bezoek komt, worden weer vriendinnen genoemd. Na vriendinnen, eigen kinderen, en vaders en moeders, komen overige familieleden, burens, voormalige burens en andere moeders van de school van de kinderen. De resultaten uit de eerste en de tweede ronde zijn samengevat in tabel 7.

Tabel 7. Wie komen gedurende een week op bezoek (1e en 2e ronde)?

bezoeker	Turkse vrouwen		Marokkaanse vrouwen		Overige vrouwen	
	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde	1e ronde	2e ronde
niemand	1x	1x	3x	6x	1x	3x
partner/vader van de kinderen	0x	0x	0x	0x	2x	1x
kinderen	4x	2x	5x	2x	2x	1x
ouders	0x	0x	0x	2x	2x	1x
broers/zussen	0x	0x	1x	5x	4x	1x
overige familieleden	2x	2x	5x	2x	2x	1x
vriendinnen	3x	2x	5x	5x	7x	3x
buren	0x	1x	3x	2x	0x	0x
overigen	1x	1x	0x	2x	1x	1x
totaal bezoek genoemd:	10	8	19	20	20	9 *

* twee vrouwen uit deze categorie willen niet antwoorden omdat ze de vraag te persoonlijk vinden, zij zijn niet meegeteld bij 'geen'.

Zoals uit tabel 7 duidelijk wordt, is het aantal vrouwen dat geen bezoek krijgt toegenomen onder de Marokkaanse vrouwen van drie naar zes personen (46%) en bij de overige vrouwen van één naar drie personen (50% van degenen die de vraag beantwoord hebben). Onder de Turkse vrouwen is er slechts één die geen bezoek krijgt (17%), wat ook de vorige ronde al zo was. Ook het totale aantal bezoekers aan huis in de hele groep is afgenomen, bij Turkse vrouwen van 10 naar 8 en bij de overige vrouwen van 20 naar 9 (twee willen niet antwoorden). Marokkaanse vrouwen krijgen het meest bezoek en daar is het aantal licht toegenomen van 19 naar 20.

Er zijn twee redenen waarom wij denken dat de afname van contacten niet direct zorgwekkend zijn. Ten eerste is de vraag over contacten – hoewel zeer expliciet in het interview – niet altijd goed uit de verf gekomen. De vraag werd als erg persoonlijk ervaren en sommige mensen vonden het na het noemen van twee namen wel genoeg. Er waren vrouwen die in de tweede meting niet opnieuw hun kinderen of alle vriendinnen noemden. De daling in de categorie kinderen is waarschijnlijk hieraan te wijten. De tweede oorzaak is dat de vrouwen het zo druk hebben gekregen dat er minder tijd overbleef om bezoekers te ontvangen. Omdat zij elke dag al naar hun cursussen moeten en de activiteiten rond hun jonge kinderen gewoon doorgang vinden, is er minder ruimte over om bezoekers thuis te ontvangen.

Wanneer we kijken naar contacten die mogelijk via het project kunnen zijn ontstaan, betreft dat waarschijnlijk vooral vriendinnen. In de categorie vriendinnen, zien we een afname van het aantal bezoekers (Turken van drie naar twee, Marokkanen blijft gelijk met vijf, overige vrouwen van zeven naar drie), dus het project heeft niet geleid tot meer vriendinnen aan huis. Een aantal respondenten merkte op dat ze hun nieuwe vriendinnen vooral in het buurthuis zien, want daar moeten ze heel vaak naar toe. Of deze nieuwe vriendinnen aan huis zouden komen als de activiteiten in het buurthuis ophouden, moet in de toekomst blijken.

Hoewel er allerlei onduidelijkheden bestaan over het precieze aantal contacten, trachten wij nu toch om de vrouwen in dezelfde drie categorieën in te delen als een jaar geleden: a) aanvankelijk geïsoleerd, b) aanvankelijk sterk op het gezin gericht, c) bij aanvang reeds beschikkend over een groot netwerk.

a. aanvankelijk geïsoleerde vrouwen

In de eerste ronde antwoorden vijf vrouwen (14%) dat ze helemaal niemand op bezoek krijgen en in de tweede ronde 10 vrouwen (25%). De toename was te zien bij Marokkaanse en overige vrouwen. In hoeverre is hier iets zorgwekkends aan de hand? Er zijn een aantal redenen om te denken dat er geen toename is geweest van het aantal geïsoleerde mensen. Op de vraag of men genoeg mensen heeft om haar dagelijkse problemen op te lossen, antwoordde 18% van de vrouwen in de eerste ronde bevestigend, terwijl er in de tweede ronde 97% bevestigend antwoordden. Ook al vermoeden wij ook hier problemen doorheen spelen als sociaal wenselijkheid en vermoeidheid met de vraag ¹, toch is dit ook een indicatie dat men niet geheel geïsoleerd is. In dezelfde richting wijst het antwoord op de vraag of men behoefte heeft aan een groter netwerk van contacten: deze wordt door niemand bevestigend beantwoord.

De vrouwen die geen bezoek krijgen, hebben vaak geen vader/moeder en/of broers/zussen in Nederland hebben; tevens hebben zij minder vriendinnen. Blijkbaar zijn vader/moeder en broers/zussen zeer belangrijk om de gezinnen bij praktische kwesties bij te staan. Het probleem dat men niet genoeg mensen om zich heen heeft lijkt nu vooral onder Marokkaanse en overige vrouwen voor te komen. Zoals ook wel uit ander onderzoek naar sociale steun en netwerken blijkt, is het feitelijke aantal bezoekers niet altijd bepalend voor het ervaren gemis aan ondersteuning. Sommige vrouwen hebben objectief weinig bezoekers, maar lijden daar niet onder, terwijl anderen wel vriendinnen hebben maar toch ondersteuning missen.

b. vrouwen die bij de aanvang van het project sterk op hun gezin gericht zijn

Sommige vrouwen hebben hun handen vol aan hun vaak grote gezin, en soms in combinatie met gezondheidsproblemen, geen energie om zich nog in andere netwerken te begeven. Het kan gaan om jonge moeders met kleine kinderen, die moeite hebben om het huishouden draaiend te houden. Zorg, het vermaken van de kinderen en huishoudelijk werk komen op hun schouders. Het gaat ook om wat oudere vrouwen met een zodanig groot gezin, die geen behoefte hebben aan nog meer contacten. Een groot gezin, dat bestaat uit jongere en oudere kinderen, zorgt voor een scala aan contacten, waardoor men zich niet geïsoleerd hoeft te voelen. De druk van huishoudelijk werk is minder groot wanneer dochters bijspringen in de huishouding.

Van de vrouwen die nauwelijks bezoek krijgen er vijf in de categorie alleenstaande moeder vallen en vier in de categorie volledig gezin.

c. vrouwen die bij de aanvang van het project al een tamelijk breed netwerk hadden

Een derde categorie vrouwen had bij de eerste meting al een gevarieerd netwerk. Men noemde familieleden, vriendinnen, burens, andere moeders en contacten via bijvoorbeeld een kerk. Zoals al eerder is opgemerkt, vormen vader/moeder en broers/zussen een belangrijke categorie die als ondersteunend gezien wordt. De Surinaamse en Ghanese vrouwen die lid zijn van een pinksterkerk of de Evangelische Broeder Gemeente hebben via deze organisatie veel vriendinnen en krijgen uit dit netwerk ook praktische ondersteuning. Onder deze vrouwen lijkt een aantal minder actief geworden in hun bestaande netwerk, omdat ze het druk hebben met de activiteiten van Meedoen.

Een ander aspect van het contactennetwerk van de onderzochte vrouwen is, de mate waarin dit binnen de eigen etnische groep plaatsvindt. De resultaten tot nu toe laten zien, dat de vrouwen in categorie a en b vrijwel uitsluitend met mensen uit hun eigen etnische groep omgaan. Voor vrouwen met beperkte

¹ De vragen 'of men genoeg mensen om zich heen heeft om dagelijkse problemen op te lossen' en 'of men een groter netwerk van contacten zou willen', zijn beide onderhevig aan sociale wenselijkheidseffecten. Sommige vrouwen hadden tijdens de eerste rond objectief een klein netwerk en moeilijkheden om hun dagelijkse problemen (oppas, financiën, woning) op te lossen, maar zijn bijna beledigd als de vraag gesteld wordt: zij willen niet gezien worden als iemand die geen contacten kan maken.

taalkennis, is het ook bijna onmogelijk om hun netwerk uit te breiden naar andere etnische groepen. Het is duidelijk dat ook in categorie c) veel Turkse en Marokkaanse vrouwen voorkomen, die alleen met mensen uit hun eigen etnische groep omgaan. Voor de andere etnische groepen was meer vermenging te zien, enerzijds door kennis van Nederlands en Engels, anderzijds door een breder netwerk. Toch is er, behalve onder de Surinaamse vrouwen, bijna niemand van de geïnterviewde vrouwen die ook Nederlandse vriendinnen heeft. In de loop van het jaar zijn de vrouwen die al een multi-etnisch netwerk hadden, ook bij Meedoen in een multi-etnische netwerk terecht gekomen. Bij de start van het project veronderstelden we dat op het moment dat de Nederlandse taalkennis toeneemt, de contacten van Turkse en Marokkaanse vrouwen op gang zouden komen. Dit lijkt echter nog niet zo sterk het geval, misschien omdat het leren van de Nederlandse taal moeilijker blijkt dan gedacht. Tot nu toe is vooral sprake van contacten tussen Turkse en Marokkaanse vrouwen onderling.

Natuurlijk zijn niet alleen Turkse en Marokkaanse vrouwen in eerste instantie op hun eigen gezin en kinderen gericht. Dit wijkt niet sterk af van niet-werkende Nederlandse huisvrouwen en zeker niet van Nederlandse vrouwen enkele decennia geleden. Het emancipatieproces van Turkse en Marokkaanse vrouwen bevindt zich in een eerdere fase en is er veel geduld nodig om dit proces onder druk te versnellen.

Net als in de eerste ronde valt op dat de netwerken van deze vrouwen bijna overwegend uit andere vrouwen bestaan. Wanneer naar bezoekers gevraagd wordt, worden bijna geen mannen genoemd, afgezien van de eigen kinderen.

De resultaten uit deze paragraaf overziend, wordt beter duidelijk op welke terreinen de vooruitgang van de vrouwen is geboekt. Ondanks dat er minder visite aan huis komt, hebben vrouwen nu wel het gevoel dat ze voldoende mensen om zich heen hebben. Een deel van hen is voor het eerst actief buiten de deur en daaraan nog niet gewend. Het plannen is voor hen iets nieuws.

5. Conclusie

In dit rapport zijn de resultaten weergegeven van de interviews met 40 vrouwen die in 2005–2006 met het traject 'Meedoen' zijn gestart. In de eerste ronde zijn 38 vrouwen geïnterviewd, in de tweede ronde 37, waaronder twee nieuwe. Dat betekent dat zes vrouwen één maal zijn geïnterviewd en 32 vrouwen twee maal. In de interviews hebben wij gesproken over de mate waarin deze vrouwen over contacten beschikken en waarin zij zelfredzaam zijn. Achterliggende gedachte is dat sociaal kapitaal, dat wil zeggen bruikbare contacten in de buurt, zal toenemen door de activiteiten, en dat men beter in staat zal zijn om op zoek te gaan naar oplossingen voor eigen problemen. De groep wordt gekenmerkt door meervoudige problemen: een hoog percentage alleenstaande moeders, de grote meerderheid heeft gezondheidsproblemen, veel laag opgeleiden, problematische gezinssituaties en weinig perspectieven op de arbeidsmarkt.

Dit onderzoek heeft een aantal beperkingen met betrekking tot het interviewproces. Ten eerste was er uitval, dit is gebruikelijk bij longitudinaal pannelonderzoek en de steekproef is iets veranderd. De uitvallers waren drie alleenstaande moeders, waarvan twee uit de 'overigen etnische groepen' categorie. Behalve dit feit, hebben we niet de indruk dat de uitval selectief is. Een tweede methodisch punt is dat het interviewproces ondanks de vele voorzorgmaatregelen tamelijk moeizaam is verlopen. Vrouwen kennen vaak onvoldoende Nederlands en zijn niet gewend aan de interviewsetting en vinden vragen over contacten al snel 'te persoonlijk'. Aan de interviewster zijn hoge eisen gesteld: vragen worden verkeerd begrepen en men veronderstelt dat de interviewster zich allerlei antwoorden nog wel zal herinneren van de vorige keer als zij een vraag opnieuw stelt. De interviewster moet beoordelen of een vrouw b.v. minder visite krijgt dan vorig jaar of geen zin heeft om de vraag uitgebreider te beantwoorden.

Een meer inhoudelijk probleem is, dat de vragenlijst die in de eerste ronde was opgesteld, niet alle aspecten van het ontwikkelingsproces van de vrouwen blijkt te dekken. Een belangrijke toevoeging die niet zo duidelijk vooraf was geformuleerd, is een de psychologische en attitudeverandering die we bij de vrouwen constateren. We willen in onze conclusie daarom niet alleen op de harde vergelijking van vragen in de eerste en tweede ronde ingaan, maar ook op informatie die bij de open vragen te vinden was en op de extra opmerkingen die in de kantlijn stonden.

We zullen nu eerst drie positieve effecten van het project behandelen en vervolgens de beperkingen.

– 1. – Een belangrijk positief effect van het traject is dat vrouwen de deur uit komen, waar ze dat voorheen niet of veel minder deden. Veel vrouwen zijn actiever geworden, bewegen meer en hebben meer contacten buitenshuis. Hun dagindeling is veranderd omdat ze vaak twee of drie keer per week naar de cursussen, bijeenkomsten en individuele gesprekken moeten komen, en velen vinden dat prettig, hoewel er ook een aantal klaagt dat ze het nu wel erg druk hebben. Diverse malen werd opgemerkt dat het prettig is om ergens heen te moeten, dat men nu tenminste buiten komt en dat men het vreselijk zou vinden als de activiteiten zouden stoppen, omdat men niet weet waar men dan heen moet. Hoewel men nog niet veel verder komt dan het buurthuis, hebben sommige vrouwen toch het idee dat ze 'nu bij de maatschappij horen'.

– 2. – Een tweede belangrijke verandering in de loop van het jaar is dat een groot aantal problemen van de huishoudens bespreekbaar zijn gemaakt en aangepakt, zoals problemen met delinquente kinderen en schuldenproblematiek. Dit is vooral te danken aan de individuele trajectbegeleidsters, die door telefoongesprekken met instellingen en het organiseren van structurele ondersteuning gezorgd hebben dat vrouwen weer boven hun problemen uit kunnen kijken. Het mag duidelijk zijn dat een respondent met twee zoons in de gevangenis niet van de ene dag op de andere een fleurige zonnige verschijning is geworden, maar de eerste stap is gezet, het bespreekbaar maken en aan een oplossing werken. Dit is ongetwijfeld een zware opgave geweest voor de trajectbegeleiders, de opeenstapeling van problemen

en het steeds opnieuw ontstaan van nieuwe problemen is ook voor degenen die ondersteuning tracht te bieden soms vermoeiend en demotiverend. Maar de trajectbegeleider is ook een voorbeeld voor de vrouwen van iemand die doorzet bij instanties en iemand die doelgericht aan het oplossen van een probleem werkt. Het bespreekbaar maken van de problemen is een eerste stap om aan een oplossing te gaan denken ('coming out'). Psychologische bijsturing heeft de negatieve spiraal doorbroken. Hoewel de neiging bij sommige vrouwen om vooral te klagen en geen stappen te zetten nog steeds niet is uitgebannen, zijn er ook vrouwen die voorzichtig optimistischer zijn geworden, hun actieradius is uitgebreid en zij zijn (iets) meer geneigd om op onderzoek uit te gaan wanneer ze ergens mee zitten. Een aantal vertelt spontaan dat ze veel meer durven dan vroeger.

- 3.- Een derde belangrijk verschil dat wij constateren is dat een deel van de vrouwen door het simpele feit dat ze kennis hebben gemaakt met cursussen meer perspectief op nieuwe mogelijkheden heeft gekregen. Dat men naar een cursus gaat, is op zichzelf van belang omdat men iets leert en omdat men contact heeft met anderen. Omdat men nooit eerder op een cursus was geweest behalve misschien de inburgeringscursus, kent men het plezier van het ontdekken van een nieuw gebied via een cursus niet. Desgevraagd antwoordt men op de vraag 'hoe vindt u het?' met 'leuk', maar de beperkte taalvaardigheid verbergt dat het niet alleen om gezelligheid gaat maar ook om perspectief. Verbreding van perspectief zien we het duidelijk bij de respondenten die na een bepaalde cursus ook beroepsperspectieven in die richting zien. Dit kwamen we tegen bij de naai- en kap- en computercursus, maar ook bij de bewegingslessen en de aerobics. Maar ook voor vrouwen die niet direct aan een beroep denken naar aanleiding van de cursus, geeft de cursus een nieuw perspectief op wat er vlak bij huis te doen is en op het plezier om iets te leren. Misschien dat niet iedereen de mogelijkheden voor zichzelf helemaal benut, maar mogelijkwijs, heeft het verbrede perspectief effect op de mogelijkheden die men voor de kinderen ziet in het volgen van cursussen.

Zoals uit dit verslag blijkt, heeft het project ook zijn beperkingen. Ten eerste is het moeilijk om de zieke vrouwen te helpen en zij blijken in grote getalen aanwezig in deze groep. Ten tweede is naast verbeteringen in de problematische thuissituatie, ook een mentaliteitsomslag nodig. Voor ongeveer tien vrouwen in onze steekproef, is deze passieve houding, het vele geklaag en de gezondheidstoestand niet in één jaar in positieve zin veranderd. De gezondheidstoestand van deze groep blijft een groot probleem. Een aantal ziet zichzelf niet als actor in hun eigen leven, maar als een speelbal van hun lot. Voor een deel van de mensen is een belangrijke stap in die richting gezet, maar onder onze respondenten bevinden zich ook ongeveer tien die de stap niet gemaakt hebben. Ze komen vaak niet opdagen bij de lessen omdat ze ziek zijn, het Nederlands leren gaat niet zo snel als ze verwacht hadden, en omdat men het leren moeilijk vindt geeft men de moed op. Een jaar is voor deze groep niet genoeg, alleen door langdurige begeleiding is een dergelijke verandering in mentaliteit en perspectief mogelijk. Dat de individuele trajectbegeleiding hierbij doorslaggevend is, wordt duidelijk, maar het is de vraag of het niet erg veel gevraagd is van de trajectbegeleiders. Tot zover de conclusies die niet direct met invalshoek vooraf te maken hadden.

In de inleiding spraken we over drie terreinen die Engbersen (1995) gebruikt als hij over integratie spreekt. Nu zullen we deze terreinen die vooraf zijn onderscheiden nog eens nalopen.

a) Ten eerste is er *het economische terrein*: financiën, werk, huisvesting en onderwijs. Op dit terrein hebben het merendeel van de respondenten geen enorme perspectieven, men leeft van een bijstandsuitkering en slechts drie van de veertig respondenten hebben tijdens het afgelopen jaar werk gevonden, men woont in de sociale woningbouw en dat zal waarschijnlijk zo blijven, 14 vrouwen willen een verdere opleiding gaan volgen (41%) en 13 vrouwen zouden eventueel willen werken (38%). De problemen die de intrede in het onderwijs en op de arbeidsmarkt moeilijk maken zijn: ziekte, kinderen zorgen voor een druk programma en het lage startniveau waardoor de meeste banen niet tot de mogelijkheden behoren. We vermoeden dat cursuservaring wel een positief effect heeft op kinderen en

op de houding ten aanzien van het volgen van cursussen door kinderen. Vooruitgang is geboekt in het terugdringen van schulden.

b) Ten tweede spreekt Engbersen over *het sociale terrein*. De effecten zijn niet direct in het aantal contacten te zien, maar eerder in het psychologische effect hieromheen. Tegen de verwachting in, is gemiddeld het aantal bezoekers dat de vrouwen thuis ontvangen afgenomen, behalve bij de Marokkaanse vrouwen. De nieuwe vriendinnen uit het project komen (nog?) niet aan huis en worden nauwelijks ingeschakeld bij het oppassen of andere praktische problemen. De cursusgenoten die elkaar ongeveer drie maal per week ontmoeten, zijn te vergelijken met collega's, waarmee men niet thuis hoeft af te spreken omdat men ze toch wel tegenkomt. De mensen die wij aanvankelijk in de categorie 'geïsoleerd' hadden gezet, omdat ze heel weinig sociale contacten hadden, zijn in de tweede ronde minder ontevreden over hun netwerk van kennissen. Waar aanvankelijk bijna een op de vijf vrouwen behoefte had aan meer contacten om dagelijkse problemen op te lossen, zien we in de huidige situatie nog maar één vrouw die te vindt dat ze te weinig contacten heeft. Het is waarschijnlijk dat het welbevinden van de vrouwen hierdoor vooruit is gegaan. Vrouwen hebben door het structuurgebrek moeite om de vele afspraken te combineren en maken zich zorgen dat het huishouden (eten, kinderen) onder hun activiteiten lijdt, en dat dat weer tot relatieproblemen kan leiden en een ontevreden echtgenoot.

c) Ten derde spreekt Engbersen over *het politiek-culturele terrein*. Waarschijnlijk was de verwachting dat vrouwen binnen een jaar ook actiever zouden worden op politiek- en cultureel terrein, te hoog gegrepen. Dat 30% naar de stembus gaat, vinden wij geen slecht resultaat te noemen. Gezien het lage percentage dat zelfs maar naar een informatieavond in hun stadsdeel gaat, is het niet te verwachten dat hier erg veel verbetering optreedt in de politieke betrokkenheid van deze vrouwen. Ook de interesse voor culturele activiteiten is zeer beperkt. Het aantal gerapporteerd activiteiten is zelfs afgenomen vergeleken met vorig jaar, met het drukker worden van het programma van het traject. Het zou voor veel Turkse en Marokkaanse vrouwen al een enorme stap vooruit zijn als zij konden meehelpen aan het organiseren van het suikerfeest of slachtfest bij een migrantenorganisatie in de buurt. De stap naar een Nederlands buurthuis is nu gezet, maar het is de vraag of men blijft komen als het project 'Bouwen aan Burgerschap, Meedoen' hen niet meer uitnodigt. Via een migrantenorganisatie zouden zij ook meer sociale contacten hebben en hun netwerk kunnen uitbouwen met andere vrouwen. Een migrantenorganisatie kan voor deze groep die slecht Nederlands spreekt, fungeren als brug. Overigens gaan sommige vrouwen liever naar het neutrale buurthuis, omdat migrantenorganisaties soms een politieke of religieuze kleur hebben. Het is zeker dat vrouwen de activiteiten van het project en de gang naar het buurthuis enorm gaan missen, wanneer het project zou worden stopgezet. Niet alleen omdat het voor sommige vrouwen de enige plaats waar zij buitenshuis komen, maar ook omdat hun emancipatieproces en de daaraan gerelateerde actievere houding net op gang zijn gekomen. Voor de huidige doelgroep is het verstandig om dergelijke projecten niet voor een korte periode in te voeren, maar om een stabiele infrastructuur te creëren die niet elk jaar verandert.

Referenties

Engbersen, G. & R. Gabriëls (1995) *Sferen van integratie: naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*, Amsterdam: Boom

Giltay Veth, D. (2007) *Bouwstenen voor succesvol bouwen aan burgerschap, eindrapportage van het project MEEdoen: bouwen aan Burgerschap. Verslag van een proces waarbij honderdvijftig vrouwen worden uitgenodigd om deel te nemen aan de samenleving*, Amsterdam: Oetra & Partners.

Appendix 1 (Removed in this version for reasons of privacy of respondents)